

A POLITIKAI ESZMÉK A TÖRTÉNELEMBEN.

A természet világát nem érintik az emberi történelem eseményei: az ma is ugyanaz, mint volt háromezer évvel ezelőtt. Ellenben a társadalmi-politikai valóság, állam és közélet egész tartalma ma merőben más, mint volt a régieknél, vagy a középkorban. Miért van mégis, hogy a régiek természettudománya ma már romokban hever s legnagyobb részében csupán kuriózum gyanánt érdekli még azokat is, akik vallják a humánnum egységét és semmit sem éreznek maguktól idegennek, ami emberi, — holott ókor és középkor politikai eszméi mindegyre megőrizni látszanak időszerségüket s Platón és Aristoteles, Szent Ágoston és Szent Tamás politikai bölcsességéhez megvilágosodást, támaszt, ihletet keresni ma is újra meg újra visszajár a politikai és társadalomtudományi gondolat.

A magyarázat abban rejlik, hogy a társadalom, a közélet, az emberi élet természetes és állandó kerete s ennek megismerése ezért egészen más, sokkal közvetlenebb módon történik, mint a természet világának tanulmánya, ahol lényegében idegennel állunk szemben. Az emberi élet és tehát társadalom és politika megismerése következőképp sokkal gyorsabban haladt előre, mint a természet tudománya. A természeti világ bensőséges titkait csakis külső megnyilvánulások megfigyelése, e megfigyelések gondos ellenőrzése és logikai összefüggésekben való elrendezése útján lehet kibetűzni: ez a munka lassan halad előre s noha részleteredményekben egyre több tökéletes ismeretet halmoz fel, a végső és közvetlen megismeréshez teljesen soha el nem jut. Lényegében a természeti világ megismeretlen, talányos marad s a tudományt állandóan újabb, végső feltevések fogalmazására kényszeríti. Ellenkezőleg, az embert éppen lényegében közvetlenül ismerjük: hiszen mindannyian magunkban hordozzuk e lényegét és csupán a bölcselkedő, reflexív gondolkodás eszközeit kellett gondosan kifaragni, hogy kifejthessük burkából s hozzáférhessünk benső titkaihoz. Tudjuk, hogy e tekintetben a régi görögök elérték a lehető haladás határait s hogy amiben pogány gondolatviláguk korlátolt vagy egyoldalú maradt, azt kiegészítette a keresztény középkor szellemi kultúrája. A filozófiában azóta nincsen haladás s ez nagyban és egészben a politikai filozófiára is áll: az újkor eredményei e téren az újrakezdéseknél, újrafelfedezéseknél és újrafogalmazásoknál messzebbre — legalább is az alapvető megismerések terén — nem jutottak.

Az emberi élet ugyanis változik tartalmában, de lényegében azonos

marad. Ezért nem változnak bizonyos alapvető formák, összefüggések és kapcsolatok, amelyeknek változatlan rendjében nyilvánul meg éppen az emberi élet állandó alaptermészete. Itt van mindenekelőtt az emberek fölötti emberi *hatalom* ténye, amely az alapja minden társadalmi rendnek. A hatalomnak engedelmességek s ahol erre megvan az állandó készség, ott azt mondjuk: van *fegyelem* s ez az, ami a *rend* fenntartását biztosítja. Azok, akik a hatalmat rendszeresen, intézményesen gyakorolják: a tisztviselők. Ezek egymásnak fölé és alá vannak rendelve s ennek- és alárendelésnek rendje a *hierarchia*. Másfelől a hatalom gyakorlásának módját bizonyos elvek, szabályok határozzák meg: ezek az *alkotmányosság* szabályai.

S a hatalom fennállása, az engedelmesség szüksége, noha nélkülözhetetlen, nem magától értetődő. Ezért állandóan kísért a kérdés: miben áll a hatalom létalapja? Ezt pedig nem lehet másképp megmagyarázni, mint úgy, hogy rámutatunk a *célokra*, amelyeknek megvalósítása meghaladja egyéni erőnket és közös társas erő kifejtést, rendszeres, fegyelmezett *együtműködést* tesz szükségessé. S ez nem lehetséges másként, mint céltudatos *irányítás* nyomán, amelyet követnünk kell, amelynek engedelmesen alávetjük magunkat, amelynek tehát hatalma van felettünk.

De a társadalmi célok, érdekek következetesen a *mi* céljaink és érdekeink: következésképpen a hatalom sohasem lehet korlátlan s csak addig van meg a létjogosultsága, ameddig törekvései valóban összhangban vannak a mi céljainkkal. A hatalom természetes, észszerű határainak kérdése tehát ugyancsak állandó és örök problémája minden politikai gondolkodásnak. Más szóval, amint a hatalom érvényesülése szükségkép korlátjává válik szabadságunknak — természetes szabadságunkban, amellyel céljainkat kitűzzük és követjük, ugyancsak van valaminő korlátja a hatalom érvényesülésének. Ily módon feltétlenül felmerül minden időben és minden társadalomban az a kérdés, hogy mily mértékben van helye a *kényszer* és mily mértékben a *szabadság* érvényesülésének a társadalmi együtműködés rendjében. S amennyiben az egyéni szabadság a társas életben nem csupán abban nyilvánul meg, hogy önként *támogatjuk egymást*, hanem szükségkép úgy is, hogy *vetélkedünk* egymással, fel kell tenni azt a további kérdést, hol vannak e vetélkedésnek határai s mily eszközökkel kell e határok között a *közbékét* s a békés együtműködés rendjét, a *jogrendet* megvédelmezni.

S a hatalom megosztásának és gyakorlásának rendje, a hierarchia, mintegy függőleges tagozódása mellett, a társadalmi *munka* megosztása viszont egy vízszintes tagozódást teremt: az *életvivatások* rendjében. Ezzel a társadalom — általánosságban szólva — *osztályokra* tagozódik. Amennyiben pedig az osztályok között is — nem csupán az egyének között — van vetélkedés, amelynek következtében azok kisebb vagy nagyobb befolyást szereznek a köz hatalom gyakorlására, kialakul a *társadalmi hierarchia*

jelensége: az osztályoknak bizonyos, többé-kevésbé ingatag rétegződése, rangsorolása uralkodó vagy vezető és alávetett, vagy vezetett osztályokra.

Más szóval ez a társadalom politikai rendje, amelyben az egyes osztályok és rétegek közötti együttműködés és vetélkedés vitára, pártoskodásra és pártok alakítására vezet. A *pártok* különböző formáiban pedig új csoportosulás indul meg, amely a társadalom egyéb tagozatait sokféle-képpen összekapcsolja, szétválasztja és keresztezi. Amennyiben a «politizálás» irányzata a fennálló és *hagyományos* rend fenntartását célozza: többé vagy kevésbé *konzervatív*. Ha a kialakult egyensúly tervszerű átalakítására törekszik: többé vagy kevésbé *progresszív*; eszköze a békés változás: a reform, vagy az erőszakos felforgatás: a forradalom.

Mindezek állandó formák és összefüggések, amelyek már kialakultak minden társadalomban, mely önmagára eszmél, saját szerkezetén és életproblémáin gondolkodni kezd, azaz politikai eszméket alkot. De ugyancsak megvannak minden ilyen kifejtett, szellemileg érett társadalomban az osztályok és rétegek állandó *típusai* s e típusoknak jellegzetes problémái, összefüggései és ellentétei. Nemcsak öregek és fiatalok, erősek és gyengék, nagyok és kicsik, előkelők és közönségesek, gazdagok és szegények, urak és szolgák, falusiak és városiak ötlenek szemünkbe minden érett társadalomban, hanem egyúttal papok és katonák, tisztviselők és polgárok, földművelők és iparosok, kereskedők és közvetítők, orvosok vagy kuruzslók és mérnökök vagy földmérők, képirok és zenészek, poéták és tudósok, vagy bölcselők is. Ezeknek az elemi tényeknek, formáknak és kapcsolatoknak felismerésével és megvitatásával pedig kialakul a társadalmi és politikai alapismereteknek egy bizonyos rendszere, amely az idők és tapasztalatok változásával bővül és finomul talán, de lényegesen nem változik. S ugyancsak keveset változik a társadalmi és politikai élet elemi problémáinak felismerése és a mód, ahogyan ezek megvitatásra kerülnek.

A görögök után, akik elméjük vakító világánál mindezeket a tényeket és problémákat tisztán felmutatták és tüzetesen megbeszélték, e társadalmi alapismeretekben alig lehetett lényegesen újat találni s legalább is lehetetlen volt az utódoknak az ő befolyásuk alól szabadulniuk, mihelyt megismerkedtek tanaikkal. Ez magyarázza meg azt a tényt, hogy a társadalmi és politikai alapfogalmakat, kategóriákat, amelyekben ma gondolkozunk, elenyésző kivételekkel mind a görög állambölcselők faragták ki számunkra. Merőben fölösleges a magyar közönséget gyötörni a politikai irodalomban mindennapos görögös műszavakkal: elég, ha csak hamarjában a következő fogalmakra gondolunk, amelyeknek, ha neve nem is, de ma is élő eszméje mind a klasszikus görög világból származik: állam, köztársaság, jogállam, alkotmány, törvény, néphatározat, államtanács, nemzetgyűlés, gyarmat, szövetség, esküdtbírótság, hivatásrend, középosztály stb.

De nemcsak a tények és problémák felismerésében, hanem a problémák megoldásában, az azokra adott jellegzetes válaszok ismétlésében és

újrafogalmazásában is megmaradtunk a görög államelmélet tanítványainak és követőinek. Észszerűség és igazságosság, önkényesség és alkotmányosság, az egyéni jogok és a közrend, szabadság és kényszer, királyság és köztársaság, tekintély és népuralom, jogtisztelet és államrezón, hagyomány és felvilágosodás, nemzeti állam és birodalom, háború és béke hivei mind megtalálhatják törzsökös nézeteik és érveik bölcsőjét a görög államelméletben.

Ennek okát is könnyen fel lehet ismerni. A társadalmi kooperáció ugyanis soha sincsen tökéletesen megvalósítva s amint az élet folyása s az abban egyre fellépő változás megbontja vagy csak meg is zavarja a fennálló rend egyensúlyát, azonnal felmerül a kérdés: hol van a hiba s hogyan kell azon segíteni? A tények embere, a gyakorlati politikus ilyenkor gyakorlati megoldásokat keres, a politika, az államvitel közvetlen módszereinek megigazítására vagy a hatalom egyes közegeinek, esetleg főbb birtokosainak, a kormányférfiaknak kicserélésre törekszik. A filozófus azonban, akinek figyelme mindig az egészre, a rendszerre van irányítva, alapvető gyökeres megoldások után kutat s az államélet egész problematikáját fel-ássa. A filozófusnak «világnézete» van, azaz fogalma a világrend egységéről s mindennek, amivel dolga akad, meg kell, hogy mutassa helyét a világrendben s a módot, ahogyan abba beleilleszkedhetik. Az életben valósággal felmerülő és megoldásra váró kérdések ezrei helyett ő a végső kérdésekre keres feleleteket s az imént rámutattunk arra, hogy a társadalmi és politikai élet végső problémái egyúttal örök problémák. Valahányszor pedig a gondolkodó ezekhez a végső problémákhoz visszanyúl, minden alkalommal szemben fogja találni magát azokkal a válaszokkal, amelyeket a régmúlt idők nagy állambölcselői adtak e kérdésekre. S mivel éppen végső kérdésekről van szó, amelyek szükségkép általánosak és egyszerűek, a logika úgy kívánja, hogy az ezekre a kérdésekre adható válaszok is általánosak és egyszerűek legyenek, azoknak száma tehát szükségképpen korlátolt.

Hiszen eléggé nyilvánvaló, hogy csupán szűk körben mozoghatnak a következő s hasonló kérdésekre adható válaszok: vajjon a köznek létalapja az egyén s ennek értékvilága — vagy ellenkezőleg az egyénnek létalapja a köznek való szolgálat? S következőleg: vajjon az egyén a közszel szemben elsősorban jogok vagy kötelességek hordozója-e? Vajjon az egyén érdekei közt minek van elsősege: a szabadságnak, vagy a jólétnek? Vajjon a köznek helyes rendje és ennek megóvása szempontjából a hierarchia tekintélyét kell-e inkább védeni, vagy az alkotmányosság szabályait? Vajjon a társadalom tagjai, a társak között az egyenlőséget kell-e inkább biztosítani, vagy inkább teret engedni a nagyobb egyéni képességeknek s ehhez képest a közélet irányítására mindenkinek kell-e befolyást juttatni, vagy csak a jelesebbeknek? Vajjon fontosabb-e megvédeni a hagyományok épségét vagy biztosítani a reformtörekvések könnyű érvényesülését? S vajjon

milyen érdekből szabad inkább erőszakhoz nyúlni: ha a hagyományok védelméről vagy a haladás biztosításáról van szó?

Ezekre a kérdésekre, mint látnivaló, általában háromféle választ lehet adni: két szélsőségeset és egy közvetítőt: a szélsőségesek pedig maguk könnyen csoportosulnak az ismert «jobb- és baloldali», azaz ú. n. «konzervatív» és «liberális» politikai nézetek körébe. Persze itt a kombinációknak és árnyalatoknak nyílik némi tere, de a gondolat mégis mindegyre visszahajlik a régi megoldások medrébe, már csak azért is, mert az utókor ritkán tudja s csak elvétve akarja felszabadítani magát a nagynevű elődök befolyása alól: hiszen mennél inkább újszerűek és merészek az eszmék, amiket hirdet, a gondolkozó annál inkább érzi szükségét annak, hogy általánosan elismert nagy tekintélyek támogatását vegye igénybe. Ezért van az, hogy a századok folyamán, valahányszor a gondolkozó emberiség a társas közélet végső problémáira keres válaszokat, mindegyre felidézi a régi gondolkodók klasszikus igéit.

De ez a körülmény, amely mindegyre megőrzi számunkra a régi bölcselők nézeteinek érdekességét, egyúttal oka annak, hogy a politikai eszmék történetéről írott átlagos kézikönyvek annyira elviselhetetlenül terméketlen olvasmányok. Hiszen e munkák törekvése az, hogy megismertessék az olvasót az állambölcselők eszmemenetével: s így többnyire csak e nézetek önállótlanágát, az elődöktől való kényszerű függését domborítják ki. E teóriák ezért magukban és különösképpen nagy vonalaikban nem éppen tanulságosak: játszva lehet őket egy-egy címszó, egy szakkifejezés keretébe foglalni s ezzel holt anyaggá válnak, amely a történelem ódonossággyűjteményének tárházába kívánkozik.

Már pedig a valóságban nincsen valamire való államfilozófus, akinek nézetei, különösen a maguk jellemző részleteiben, ne volnának izgatón tanulságosak. Mert meggondolásaik és eszményeik magukra vehetik ugyan a régi elméletek formaruháit s befuthatnak a régi holt vágányokba, mégis azonnal új és egyéni életre ébrednek, mihelyt visszaállítjuk azokat annak a történelmi és társadalmi helyzetnek újszerű és egyszeri valóságába, amelynek méhéből eredtek. Minden államelméletnek csak úgy van értelme, amint az egy konkrét politikai valóság, egy történelmi társadalom és közélet intézményeivel, szellemével és egyszeri, soha nem volt és soha vissza nem térő problémáival összefügg és benne gyökerezik a kor probléma-tudatában. S hozzátehetjük, egy politikai elmélet tanulmánya közben tekintettel kell lennünk a társadalmi típusra, amelyet az illető gondolkozó képvisel; a környezetre, amelyből származik: a nevelésre, amelyben részesült és azokra az elhatározó élményekre, amelyekben egyénisége s világnézete kiformálódott. A gondolkozó konkrét körülményekre gondol és konkrét kérdésekre ad válaszokat, noha ezeket világfelfogásának rendelése szerint s az uralkodó és hagyományos terminológia bilincseiben, általános formulákkal fejezi ki. A politikai elmélet azonban nem merő általános eszmék rend-

szere, amely mindig s elkerülhetetlenül ódon jelmezekben pompázik, hanem egyúttal valóság is, szellemi és politikai valóság, amelynek eredete, története, okai vannak: meghatározott és fel nem cserélhető helye a társadalmi és politikai történések szigorú sorrendjében.

S ha valóság és okai vannak, egyben hatások kifejtésére is alkalmas. S *itt* az elmélet megint egy új szerepben mutatkozik be: történeti és politikai pályafutás előtt áll, amelyben bizonyos politikai törekvések buzogánynak vagy faltörő kosznak fogják használni a maguk céljainak szolgálatában. A politikai eszmék élete ily módon korántsem zajlik le abban az egyhangú taposómalomban, amelyben a tantörténet oly gyakran mutogatja nekünk: ellenkezőleg változatosság, sok tarka szereplés és váratlan sorsfordulat jellemzi pályafutásukat. Az államalkotó társadalmi szerződés elmélete pl. amely a görög államelméletben mindennapos és egyaránt megfér az epikureusok és ellenlábasaik, a sztoikusok nézeteivel, később hol a keresztény teokrácia, hol a rendi alkotmányosság, hol a fejedelmi önkény, hol a polgári demokrácia igazolására szolgál. Hasonlóképpen az államhatalmak megosztásának és egyensúlyozásának tantétele, amelyet Aristotelesig visszafutó nyomokon két angol: Locke és Bolingbroke fogalmazott meg, s amelyet Montesquieu — tévesen — az angol alkotmány leírására használt fel, ezzel akarván eszmei propagandát csinálni a francia királyok deszpotikus, hatalomkoncentráló törekvései ellen, — az ő befolyása alatt végül két nagy forradalomban lett közvetlenül irányadó elmélet: de Amerikában a bírói hatalomnak, Franciaországban a bürokráciának meg erősítését szolgálta.

S ez éppen az újkori, nézeteikben ritkán eredeti politikai elméletek jelentősége számunkra: hogy alkotórészei, tényezői egy történelmi folyamatnak, amely még a szemünk előtt van, amelyben még tisztán meg tudjuk figyelni a politikai küzdelmek fordulatait s a szerepet, melyet ezekben a divatos «ideológiák» játszanak. Ezeknek az elméleteknek magukban való elemzése és logikai boncolása csak annyiban van helyén, amennyiben azok bizonyos tények és összefüggések megismerésének vannak szentelve. Mihelyt azonban a politikai irányadás terére lépnek, mihelyt nem azt vizsgálják, ami van, hanem azt adják elő, aminek szerintük lennie kellene: az elméleti kritika értelmetlenné válik. Mert az ilyen, normatív, politikai elmélet jelentősége nem igazságában van, hanem hatásában, befolyásában: mosolyoghatunk Machiavellinek és Montesquieunek a római történet vagy a germán őskor köréből vett fejtegetésein s Rousseau-nak a primitív emberiségről rajzolt idillikus vázlatán; könnyen kimutathatjuk, hogy Karl Marx történetbölcselete dilettantisztikus: a politikai propaganda következményeit, amelyben ígéket felhasználtak, ezzel mégsem lehet a világból eltakarítani.

Amilyen értéktelen és terméketlen tehát a politikai eszmék merő tantörténete, amely az elméleteket mintegy «légüres térben» adja elő:

annyira fontos, hogy a társadalmi és politikai történelem tanulmánya ne feledkezzék meg ezekről a teóriákról, mert nélkülük hiányos volna. Az állami élet és intézmények, a társadalmi osztályok és típusok történetének ismerete nélkül a politikai eszmék története csak értéktelen szöfecsérlés, mert minden ilyen elmélet csak egy társadalmi és történelmi szituáció háttéréből fogható fel a maga való értelmében. De viszont a politikai eszmék befolyásának, politikai szerepének ismerete nélkül a társadalmi és politikai történet válhatna egyes összefüggéseiben érthetetlen adathalmazzá. A politikai eszmék így felfogott története tehát hozzátartozik a történeti műveltség tárgyköréhez. A politikai eszmék az emberiség politikai öntudatának valóságos fényszórói, amelyek bevilágítanak egyes korok és társadalmak életének legnevezetesebb és nem egyszer éppen sorsdöntő körülményeibe. «Gondolkozom, tehát vagyok» — mondotta Descartes, a modern világ egy úttörő reprezentatív bölcse. A modern ember politikai öntudatát e szállóige megfordítása jellemezhetné: «Vagyok, tehát gondolkozom». A politikai cselekvés indítékai nem egyszer elsikkadnak a tudattalanban, de ezzel az úgynevezett «felvilágosodott» ember be nem éri: neki elsőrendű szükséglete, hogy mindig számot adjon magának a világban éppen elfoglalt helyéről és hogy magatartását világnézetével igazolja. S e folyamat közben nem egyszer esik áldozatul a jóhiszemű önámításnak s tetteiben valóban rabjává is lesz világnézetének, amelynek eredetileg pedig nem volt más szerepe, mint hogy elvileg igazolja azt, ami éppen történik. A politikai elméletek gyakorlati jelentősége ekképpen egyre növekvőben van, annak dacára, hogy eszmékben újat és értékeset nem igen termelnek. Korunk tragikumának talán egyik legékesebben szóló tünete éppen az, hogy szellemileg dekadens eszmék válnak mind kikerülhetlenebb sorsunkká.

Ottlik László.